

ONTVLAMD

Simone Meier (1970, Lausanne) is auteur en journalist. Na haar studies Duits, amerikanistiek en kunstgeschiedenis werkte ze als kunstredacteur, eerst bij *Wochenzeitung*, daarna bij *Tages-Anzeiger* en sinds 2014 bij de Zwitserse nieuwssite *watson*. Ze werd verkozen tot 'Cultureel Journalist van het Jaar' in 2020 en 2022. Bij haar Zwitserse uitgever Kein & Aber verschenen eerder haar romans *Fleisch*, *Kuss* en *Reiz*. Meier woont en schrijft in Zürich.

SIMONE MEIER

ONTVLAMD

Roman

Vertaald uit het Duits door
Goverdien Hauth-Grubben

MERIDIAAN
UITGEVERS

2025

Deze vertaling kwam mede tot stand dankzij een subsidie van
Pro Helvetia, Swiss Arts Council

swiss arts council

prohelvetia

De vertaalster ontving voor deze vertaling een projectsubsidie van
het Nederlands Letterenfonds

Nederlands
letterenfonds
dutch foundation
for literature

Eerste druk, april 2025

© 2024 Kein & Aber AG Zürich – Berlijn. All rights reserved.

© 2025 Nederlandse vertaling Goverdien Hauth-Grubben

Oorspronkelijke titel *Die Entflammten*

Oorspronkelijke uitgave Kein & Aber

Omslagontwerp Nanja Toebak

Omslagbeeld sw Riso

Foto van de auteur © Ayse Yavas

Typografie Wim ten Brinke

Drukkerij Wilco

ISBN 978 94 93305 55 7

NUR 302

www.meridiaanuitgevers.com

 @meridiaanuitgevers

 @meridiaanboeken

 Meridiaan Uitgevers

TDM (Text & Data Mining) is uitdrukkelijk niet toegestaan zonder
voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgeverij.

voor dj

GEVONDEN PERSONEN

JOHANNA VAN GOGH-BONGER (1862-1925), Jo genoemd
THEO VAN GOGH (1857-1891), kunsthandelaar, Johanna's
man

VINCENT VAN GOGH (1853-1890), schilder, Johanna's
zwager

ANDRIES BONGER (1861-1936), Dries genoemd,
verzekeringsagent, Johanna's oudste broer

WILLEM ADRIAAN BONGER (1876-1940), criminoloog,
Johanna's jongste broer

VINCENT WILLEM VAN GOGH (1890-1978), ingenieur,
Johanna's zoon

THEO VAN GOGH (1920-1945), student en verzetsstrijder,
Johanna's kleinzoon

JOHAN COHEN GOSSCHALK (1873-1912), jurist en
schilder, Johanna's tweede man

ISAAC ISRAËLS (1865-1934), schilder, Johanna's minnaar

EDUARD STUMPF (1865-1951), student geneeskunde,
Johanna's eerste liefde

ELISABETH VAN GOGH (1859-1936), Lies genoemd, zus
van Vincent en Theo

ELIZABETH GOSTWYCHE GARD (1840-1939), Miss Gard
genoemd, uitbaatster van een kosthuis in Londen

PAUL CASSIRER (1871-1926), kunsthandelaar en uitgever
in Berlijn

MATA HARI (1876-1917), danseres en spionne
AGOSTINA SEGATORI (1841-1910), model, caféhoudster,
geliefde van Vincent van Gogh
GABRIELLE BERLATIER (geboren 1869 of 1870), Rachel
genoemd, ontvangster van Vincent van Goghs oor
TAMINAH, WAKIEM, SOEKIA en SARIEM, Javaanse
danseressen op de Wereldtentoonstelling in 1889
MARIE GENEVIÈVE VAN GOETHEM (geboren 1865),
danseres, model van Degas

ZO ZOU HET ALLEMAAL GEGAAN KUNNEN ZIJN

Ik was een luie vrouw. Wanneer zich werk voor me dreigde op te stapelen, trad ik dat tegemoet met uiterlijke charme en innerlijke leegte. De charme leidde de tegenstander af. De leegte verhinderde een slecht geweten. En de combinatie van de twee maakte steevast dat het werk verdampte. Maar toen werd alles anders.

Het was zomer en ik reisde naar mijn vader aan zee. Hij dronk en droomde in zijn hangmat van een gemist leven als groot schrijver. De zee was zoals verwacht een-
tonig. Het had een aangenaam banale Italiaanse zomer kunnen worden, een zomer als in een film, met geflirt en Vespa's en lange benen onder korte jurkjes. Als ik tenminste niet die merkwaardige onrust had meegebracht. Al sinds weken had zich in mij iets genesteld en bezit van me genomen. Al sinds weken botste in mij de liefde voluit op de dood, er ontstonden flitsende sterrenbeelden van verhalen en ik wist dat ik een daarvan moest vasthouden. Het verhaal van Jo. Van een vrouw uit een andere eeuw. Van een vrouw die een korte liefde met geweldige gevolgen had beleefd en een man tot genie had gemaakt. In vakkringen is ze bekend, maar vakkringen zijn heel klein, niet groter dan de kring die een regendruppel achterlaat op het zeeoppervlak. Tot enkele weken daarvoor had ik nog nooit van haar gehoord.

Ik had me toevallig over haar leven gebogen, terloops, dacht ik, maar zij versperde me met de grootste vanzelfsprekendheid de weg en bleef daar staan. Net zo lang tot ik ja zei tegen Jo. Samen met haar werd ik verliefd op haar tragische, excentrieke mannen. Ik werd ook verliefd op haar jongste broer, die detective wilde worden, op het meisje Rachel, dat bijna haar arm verloor en een oor cadeau kreeg, en op andere meisjes, op wier kinderlijke lichamen de fantasieën van een hele metropool werden uitgeleefd. Allemaal kwamen ze tot leven, werden prachtige en boze parasieten, en voor de eerste keer ontwaakte in mij het verlangen iets te scheppen. Een regelrechte honger. Ik ging zitten en schreef, want in onze familie is dat het meest voor de hand liggende. Ik stuurde mijn zus een paar schetsen en mijn zus ver raadde me aan mijn vader. Help haar, eiste ze van hem, maar ik waarschuw je, ze schrijft ook over ons, ze schrijft over families, over de liefde en de kunst. Nu ben ik bang, zei mijn vader. Geen smoesjes, zei mijn zus, je hebt ons twintig jaar niet geholpen, je helpt haar nu. En dus bleef ik nog een tijdje bij hem. Het werd mijn ontwenningsskuur van het doelloze leven. Zoals elke ontwenningsskuur was ook deze meedogenloos.

Het werd herfst, en mijn vader was niet tevreden over me. Het werd winter, en mijn vader verloor langzaam aan zijn geduld. Soms klampte ik me trillend van uitputting aan de tafelrand vast, op een keer viel ik koortsig van mijn stoel en stootte mijn voorhoofd, zodat het bloedde. Ga eindelijk naar huis, zei mijn vader, ik wil mijn rust terug. Hij zette koffie, hij gaf me te eten, hij liet me alleen. Hij kwam terug en las wat ik had ge-

schreven. Dat moet soepeler, zei hij, dat is te kaal, te karig, maak jezelf vrij, laat los. Laat me met rust, zei ik. Als het een maaltijd was zou je die niet willen eten, je zou de hele tijd op zand en botsplinters bijten. We vochten. Ik haatte hem. Ik had hem nodig. Maar toen de winter op zijn dieptepunt was, toen het in mijn vaders huis aan zee niet meer uit te houden was van de zoute, klamme kou, toen het elektrische kacheltje sissend en naar verbrande kabels stinkend de geest gaf, toen de tegels van het terras voor het huis blauwig door een dunne sneeuwlaag schemerden, toen was mijn vader eindelijk tevreden over me.

Nu is het weer zomer. Mijn vader en ik zitten op een podium, naast ons staat de organisator, voor ons zit een handjevol mensen die mijn vader nog niet zijn vergeten en anderen, die jonger zijn en aantrekkelijker. Ik pak de microfoon, ik heb de laatste weken een erotische verhouding met microfoons ontwikkeld, het is alsof ik al degenen kus die voor mij hier waren. Geef me na de lezing alsjeblieft geen presentje, richt ik me tot de organisator, niet iets praktisch, niet iets moois, niet iets wat grappig bedoeld is met daarop een motief van het genie. Als ik nog één keer de sterrenhemel van legosteentjes of een schort met zonnebloemen krijg, ga ik overgeven. Het publiek lacht. U hebt mijn dochter gehoord, zegt mijn vader, en ik kan u verzekeren dat ze heel onsmakelijk kan overgeven, niemand weet dat beter dan ik. Het publiek lacht harder. Het is nieuwsgierig, het wil natuurlijk veel familiale zaken weten, hoe ik de schrijver-vader als klein kind heb meegemaakt, of ik mezelf als zijn erfgename beschouw, waarom hij nooit een

tweede boek heeft geschreven en hoelang iemand in zijn situatie zich eigenlijk schrijver mag noemen. Wat mij betreft altijd, zeg ik en ik sta op, buig me over de recente kale plek op mijn vaders achterhoofd en druk er een kus op. Zijn haar ruikt naar zee, zijn huid naar whisky. Ik sla mijn boek open en begin. Zo zou het allemaal gaan kunnen zijn.

JO MAAKT HAAR KEUZE

Jo weet dat ze nooit van Theo zal houden. Jo weet dat ze nooit meer zonder Theo wil leven. Daartussen liggen zeventien maanden waarin Theo niets anders heeft gedaan dan Jo zijn liefde verklaren. Ze beginnen in juli 1887 in Amsterdam en eindigen in december 1888 in Parijs. De julimaand en de allesbeslissende december zijn ongewoon mild, er ligt een meteorologische gelatenheid over de wereld, die zich in het geheel niet voor het verhaal van Jo en Theo lijkt te interesseren, die zich op geen enkele stormachtige, verzengende of anderszins dramatische manier lijkt te willen plooiën naar deze onverwacht gedenkwaardige liefde. Gelukkig blijft Theo in deze periode de koppigste minnaar tussen Parijs en Amsterdam. Gelukkig herstelt Jo in deze periode van de liefde voor een ander.

Die ander heet Eduard, studeert geneeskunde en is jonger dan Jo. Ze hebben elkaar jaren geleden leren kennen, nog op de grens van de kindertijd, maar plotseling wint hun vriendschap aan innigheid en aan tragedie, plotseling gebeuren er dingen die hun laatste laatpuberale onbekommerdheid verdrijven. Plotseling overlijdt Eduards jongere, zojuist nog springlevende zus, en Jo staat naast hem bij de open kist. De dood heeft iedereen overvallen. Het is schandalig hoe snel en hoe jong

veel mensen doodgaan, denkt Jo, tuberculose, syfilis, hartfalen, een schot. Voor de ogen van de begrafenis-gangers verwelken de bloemen in de doodskist sneller dan het zorgvuldig geprepareerde gezicht van de dode, en Jo meent in Eduards ogen niet alleen tranen, maar ook een wetenschappelijke belangstelling voor zijn zusje te ontdekken, voor het jonge lijk. Alleen de longen en het hart kort en heftig door de ziekte aangegrepen, de andere organen intact, nauwelijks schaduwen onder de gesloten ogen. Jo drukt haar lippen op het voorhoofd van het dode lichaam, het voelt koel en droog aan, als een krant die 's winters op straat wordt verkocht. En plotse-ling dansen Jo en Eduard met elkaar op het studenten-bal van zijn faculteit, alles is sentimenteel, en al bij de eerste wals wordt duidelijk dat zij het beste paar op de dansvloer zijn, dat daar op ideale wijze iets met elkaar versmelt. Het is niet Jo's eerste bal en Eduard is niet haar eerste vlam. Ze is een ontspannen ontvangster van allerlei pleziertjes en huwelijksaanzoeken, ze gelooft niet in eenmaligheid, ook niet in de eenmaligheid van de liefde, maar als Eduard haar kort voor middernacht vraagt of hij haar naar huis mag brengen en hij onderweg de melodie van hun wals neuriet, weet Jo dat dit een liefde is. Ze zien elkaar vaak, maken wandelingen, gaan naast elkaar in het gras liggen, houden elkaars hand vast. Soms pakt hij haar pols en wijst haar waar het maanbeen en het scheepvormig botje bij elkaar komen en hij laat een ader die door haar huid schemert verdwijnen door er met zijn duim op te drukken. Soms tilt hij haar op en draagt hij haar een stukje, alsof ze zijn vrouw is. Zijn familie is ervan overtuigd dat hij Jo ten huwelijk zal vragen.

Ze kussen elkaar nooit, hoewel Jo graag kust. Een van de vrouwen bij wie ze heeft gewoond, ene Miss Gard in Londen, heeft haar leren kussen. Als Jo aan haar denkt ziet ze Miss Gard voor zich in een zilvergrijze jurk met in haar ene hand een sigaret en in haar andere een boek, haar lippen rood gestift, de bril, die ze niet graag opzet, aan een gouden ketting. Ze is een vrouw zonder man, ze is belezen, geliefd en mooi op de manier van roodharige mensen en ze heeft een pension waar Jo verblijft tijdens haar twee studiem maanden in Londen. Samen bezoeken ze de schouwburg, Sarah Bernhardt speelt een gastrol in Londen. Jo is opgewonden, ze weet alles over Bernhardt, want Bernhardt vertelt de tijdschriften en kranten niets liever dan haar eigen verhaal, bijvoorbeeld dat haar moeder een courtisane was en zijzelf meerdere notities in het grote Parijse courti sanenregister heeft staan. Mademoiselle Sarah B. ontving monsieur Gauthier, mademoiselle Sarah B. ontving monsieur Ducasse, zou daar staan, zeer respectvol, bewonderend bijna, alsof zij daar hof had gehouden, en de geldbedragen die ze van haar bewonderaars had gekregen zouden exorbitant zijn geweest. Jo kent een foto van de vijftienjarige Sarah, veel huid, veel haar, een volwassen, alwetend gezicht, haar blik koel en eisend, een interessante verschijning. Maar dan zit Jo naast Miss Gard in de schouwburg en ziet een mooie vrouw in mooie kleren, die zo spectaculair en geëxalteerd speelt dat Jo het bijna beschamend vindt. Weet je van wie ze werkelijk houdt, fluistert Miss Gard in de pauze, en haar pupillen verwijden zich daarbij tot een oneindige sterreloze nacht, ze houdt niet van een man, ze houdt van een

Franse schilderes, een leven lang en over de dood heen, schijnt ze gezegd te hebben, en iedere man zou slechts bijzaak zijn. Als ze na de schouwburg in het pension bij de open haard zitten, als Miss Gard zich over Jo heen buigt en met een zilveren tang een gebakje naast Jo's thee legt, komen hun gezichten dicht bij elkaar, en Jo kust Miss Gard op de mond. En Miss Gard kust Jo. Drie keer kussen ze elkaar, zoals Jo overgelukkig in haar dagboek schrijft. Miss Gard neemt Jo mee naar de kerk, naar debatingclubs, waar Miss Gard als enige vrouw toestemming heeft om mee te praten, of naar het driewielerrijden langs de Theems. En terwijl Jo in Londen dag in, dag uit in de British Library zit om zich voor te bereiden op haar tentamen Engelse literatuurgeschiedenis, besteedt ze veel te veel uren aan het met de overdreven gevoelens van een twintigjarige nadenken over Miss Gards lippen.

Jo is niet terughoudend als het om haar liefde voor Eduard gaat, tenminste niet tegenover haar zus en haar penvriendin Lies. Lies maant haar voorzichtig te zijn, ze heeft zelf van iemand zoals Eduard gehouden, maar uiteindelijk heeft hij haar afgewezen, nee, niet afgewezen, hij heeft de liefde gewoon laten verwelken tot het geen liefde meer was. Ze vertelt Jo over haar jonge verdriet van destijds, maar ook over hoe blij ze was dat de man van wie ze hield überhaupt bestond. Elke gedachte aan hem had haar geëlektrificeerd, een jaar lang had ze nauwelijks geslapen, twee uur waren al voldoende geweest, ze had bovenmenselijk veel kracht bezeten. Ja, antwoordt Jo, dat gold voor haar feitelijk ook, en het idiote was toch dat je die kracht niet kon kanaliseren en

in iets anders omzetten, in kunst bijvoorbeeld, in gedichten, een roman of een pianosonate. In iets wat zou blijven en zo betekenis zou geven aan je eigen wanhoop. Een goede gedachte, schrijft Lies terug, kun je Eduard niet gewoon als je muze beschouwen? Zoals kunstenaars iedere vrouw op wie ze op een gecompliceerde manier verliefd zijn tot hun muze maken?

Lies weet hoe dat is met kunstenaars, ze heeft twee broers, die allebei in Parijs wonen, de een is kunsthandelaar, de ander kunstenaar. De een heet Theo, de ander Vincent. De kunsthandelaar Theo financiert de kunstenaar Vincent, en Vincent betaalt zijn broer terug in schilderijen. Jo heeft ook een broer die in Parijs woont, hij heet Andries, iedereen noemt hem Dries, en Dries en Theo zijn vrienden. De twee jongemannen zijn Hollanders in Parijs, ze hebben elkaar jaren geleden leren kennen in de Hollandsche Club, het is een club als alle andere, voor heren, met alcohol, rookwaren, kranten en kaartspelen. Dries is de bibliothecaris van de club, wat een overdrijving is, er zijn hier nauwelijks boeken of tijdschriften, slechts een paar over de Hollandse zeevaart en de handel in exclusieve koloniale waren. Zijn voornaamste bezigheid is als tabaksdeskundige van een Hollandse handelsmaatschappij sigaren uit Soerabaja of Batavia meebrengen en desgewenst koffie en thee voor de vrouwen van de clubleden. Het gerucht gaat dat de Aziatische dependances van zijn handelsmaatschappij hun geld niet alleen met handelswaren, maar ook met kansspelen verdienen, waarbij al hele scheepsladingen met juwelen, kunstschaten, katachtige roofdieren en af en toe ook een minnares van eigenaar zouden zijn gewis-

seld. En hoewel Dries nooit in Azië is geweest, straalt hij in Theo's ogen iets werelds uit wat buitengewoon aantrekkelijk is. Theo is vier jaar ouder dan Dries, maar wekt een jongere indruk, want Dries is zijn latere, geen tegenspraak duldende statigheid nu al aan te zien. Anders dan bij Theo, de kunsthandelaar, wordt zijn dagelijks werk weliswaar ook bepaald door een feeling voor mooie dingen, maar niet voor dingen die een intellectuele beschouwing vereisen om ze te kunnen waarderen. Voor rum, sigaren, koffie en thee hebben mensen alleen een gehemelte en een neus nodig, aldus Dries, en dat heeft vrijwel iedereen.

Hij op zijn beurt is gefascineerd door de fijngevoelige estheet Theo, die alle nieuwe, wilde kunstenaars van Parijs kent en begrijpt, wiens vrienden vaak ondraaglijk vermoeiend, eisend, polemisch, maar altijd interessant zijn, die zijn geest elke dag weer scherpt en nieuwsgierig alles in zich opneemt wat de metropool hem aan inspiratie te bieden heeft. Zo iemand heeft hij altijd in gedachten gehad voor zijn lievelingszus Jo, een buitengewone man, maar niet té. Dries is blij dat Theo geen kunstenaar is, maar uiteindelijk toch ook een zakenman. Hij vertelt Theo over Jo, de ambitieuze jonge lerares Engels, die al drie vervolgoopleidingen heeft afgerond en zelfs in Londen heeft gestudeerd, en hij laat hem haar brieven meelesen. Ze besluiten dat in Jo een schrijfster schuilgaat en nog voordat Theo Jo voor de eerste keer ontmoet, weet hij dat zij de ware is. Het is een gevoel en het is haar gezicht op de zwart-witfoto die Dries hem maar al te graag cadeau doet, een van de portretten die Jo elk jaar weer bij dezelfde fotograaf laat maken en

waarmee ze nooit tevreden is. Het zijn haar blik en haar mond die Theo boeien, beide lijken op een kinderlijke manier onaf, alsof ze niet kan kiezen welke perspectieven op de wereld en welke woorden het meest treffend zijn. Hij herkent daarin een zoeken dat hemzelf niet vreemd is en waardoor ook zijn kunstenaarsvrienden altijd worden voortgedreven. Als ik een schilder was, zo denkt hij bij zichzelf, zou ik precies dat tere mogelijkhedendenken in Jo's gezicht, dat met de jaren zal wijken voor een werkelijkheidsdenken, voor altijd kunnen vastleggen. Als ik een schilder was zou het vast een genot zijn om steeds weer met een penseel langs de landschappen van haar profiel, haar schouders, haar borst te strijken.

Het is geen toeval dat Jo en Theo elkaar de eerste keer in een museum ontmoeten. Het is een idee van Dries, want een museum is als het ware Theo's natuurlijke omgeving. Dries denkt dat Theo daar met zijn kennis van kunst moeiteloos indruk op zijn zus zal maken. Bovendien beschouwt hij het als zijn plicht zijn vriend ten minste voor één dag op te vrolijken, want die zit treurend en terneergeslagen bij zijn familie in een Brabantse pastorie. Zijn vader is plotseling overleden, daags tevoren schreef hij nog opgewekte brieven aan zijn kinderen, de volgende ochtend was hij dood. Het is augustus 1885, de zomer is heet. Er ligt een lome tevredenheid over het land, in de stad verdringen de mensen zich rond de ijsverkopers en perzik is de smaak van het seizoen. Dries besluit dat het een goede tijd is om verliefd te worden en hij nodigt zijn zus en Theo uit voor

een uitstapje naar Amsterdam. Op vrijdagavond gaan ze dineren, maar Jo heeft alleen oog voor haar broer en het ijs als dessert, dat haar aan *Anna Karenina* herinnert. Ze zal nooit vergeten hoe de ongelukkige Anna, die haar echtgenoot, haar minnaar én haar kind heeft verloren, onderweg naar het station twee jongens ziet die met muggen en vliegen overdekt vruchtenijs kopen. Wij hebben allemaal zin in zoetigheid, in lekkers, en als wij geen bonbons kunnen krijgen, dan willen wij van dat smerige ijs, denkt Anna, en vervolgens gooit ze zich voor de trein. Anna's leven heeft alle zoetigheid verloren, nu rest enkel nog vuil, denkt Jo, en haar blik valt een paar seconden uiterst onverschillig op Theo, die somber over een bord met vlees en aardappelen gebogen zit. De volgende dag brengen ze met z'n drieën een bezoek aan het nieuwe Rijksmuseum en Dries dringt er bij Theo op aan een korte voordracht over Rembrandts *Nachtwacht* te houden, een schilderij vol vrolijk nerveuze mannen, die tegen het vallen van de avond eropuit trekken. Iemand heeft een geweer in de hand, een klein meisje is bang, het zou goed kunnen dat er doden vallen, misschien moeten ze wel een hele stad verdedigen, de hoop op een gevecht is voelbaar, het licht dramatisch ingesteld. Theo praat en bloeit daarbij op, maar Jo is al doorgelopen naar waar de kleinere schilderijen hangen, naar een reeks huiselijke taferelen. Ze ziet daar vrouwen die opgesloten lijken in poppenhuizen, ze dweilen de vloer, musiceren of lezen een brief, ze zijn in zichzelf gekeerd en in gedachten verzonken, als opgesloten vogeltjes, die hoogstens nog hun toevlucht kunnen vinden in een smal binnenplaatstuintje, maar ach-

ter de rozenstruik staat al de volgende muur. Anders dan bij Rembrandt gaat het licht hier niet de diepte in, de wereld van deze vrouwen is plat, is een schijf, denkt Jo en ze belooft zichzelf dat ze er alles aan zal doen om haar wereld niet net zo plat te laten worden.

Terug in Parijs moet Dries zichzelf toegeven dat het uitstapje slechts een eenzijdig succes is geweest. Theo is helemaal weg van Jo, dat staat vast, hij heeft zich elke seconde met haar ingeprent, wat ze zei, hoe ze lachte, wat ze at, hoe het licht door de gekleurde ramen van het museum op haar haar viel. Zij is hem de ochtend na het museumbezoek alweer vergeten. Zijn aanwezigheid heeft haar tenminste niet gestoord, dat kan Dries wel uit alles opmaken, maar hartstocht is er niet door ontvlamd. Ik vrees, zegt Dries, dat we een vrouw nodig hebben, iemand die weet om te gaan met het fijne gereedschap van de romantische overtuigingskracht, ken jij iemand die verstandig is en die je vertrouwt? Natuurlijk, zegt Theo, de middelste van mijn drie zussen. En dus bewerkt Theo zijn zus Lies om zich bij Jo als pen-vriendin aan te bieden en haar vervolgens zo voordelig met hem vertrouwd te maken dat zij op haar beurt wel verliefd móét worden. Een kinderlijk plan, maar omdat Lies een liefhebbende zus is, stemt ze ermee in. Jo is blij als Lies haar al snel na hun eerste, voor haar toevallige ontmoeting met Theo een brief schrijft, want net als Jo is Lies een virtuoos briefschrijfster. Ondanks alle vriendelijkheid ironisch beschrijft ze in spottende kleine episodes haar dagelijkse routine in het huishouden van een advocaat en ze legt veel bedachtzaamheid in haar overwegingen over literatuur en muziek. Ze beschouwt de